

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КУРСАНТІВ-ПІЛОТІВ ПІД ЧАС НАЗЕМНОЇ ПІДГОТОВКИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах випускник ВНЗ повинен володіти не тільки професійними знаннями, уміннями й навичками, але й певним набором лідерських компетенцій, що дозволять йому успішно реалізувати свій творчий потенціал у практичній діяльності [1, 4, 6, 7, 8].

Багато вітчизняних педагогів і психологів, які займаються проблемами вищої школи, досить обґрунтовано довели, що якості особистості значною мірою залежать від характеру її діяльності (Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, Л. І. Божович, Л. Г. Вяткін, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, А. В. Карпов, Г. С. Костюк, С. І. Самигін, А. Й. Сиротенко, Л. Д. Столяренко). Однак аналіз стану роботи з професійної підготовки курсантів-пілотів цивільної авіації, особливо визначення організаційно-педагогічних умов формування якостей лідера, показав, що ця проблема стосовно курсантів-пілотів цивільної авіації ще мало вивчена. Сьогодні в сучасному суспільстві виникло протиріччя між потребою держави у висококваліфікованих пілотах, спроможних уміло управляти екіпажем, бути лідерами своїх колективів і реальним рівнем професійно-особистісної підготовки, яку здобувають випускники вищих авіаційних навчальних закладів.

Постановка завдання. Метою цієї статті є розгляд специфіки праці пілотів цивільної авіації, негативних факторів їх підготовки у ВНЗ, виділення лідерських якостей курсантів-пілотів, педагогічних аспектів формування лідерських якостей курсантів-пілотів під час наземної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні науковці все активніше усвідомлюють наукову та практичну доцільність систематизації та обґрунтування теоретичних і методичних засад формування лідерських компетенцій у майбутніх фахівців. Так, у дисертаціях України останніх років досліджувались такі аспекти цієї проблеми: підвищення управлінської компетентності керівників навчальних закладів (Р. П. Вдовиченко, О. І. Зайченко та ін.), теорія і практика підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі до управлінської діяльності (В. І. Свистун), теоретичні і методичні основи підготовки інженера у ВНЗ до майбутньої управлінської діяльності (О. Г. Романовський), підвищення управлінської компетентності військових керівників (В. С. Афанасенко, О. В. Бойко, Т. М. Мацевко та ін.).

Проблема лідерства розглядалась у роботах Д. М. Коцеруби, Г. П. Кривошея, О. Г. Романовського, Г. Г. Шевченка та ін. Педагогічний аспект проблеми лідерства висвітлений у працях вітчизняних й зарубіжних педагогів минулого (Д. Дьюї, О. Залужного, О. Лозинського, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, С. Шацького), які вивчали динаміку розвитку педагогічного колективу, виховання лідерів та організацію самоврядування в учнівському колективі. Проте проблема формування в курсантів-пілотів якостей лідера ще не була предметом спеціального дослідження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури, практичного досвіду діяльності льотчиків, наші емпіричні дані свідчать, що найбільш важливими якостями майбутніх пілотів виступають провідні риси характеру, які визначають успішність у льотній діяльності (наприклад, рішучість і сміливість в екстремальній ситуації), для командира екіпажу багатомісного літака – лідерські якості; глибокий інтерес до льотної діяльності та палке бажання стати пілотом-майстром; нервово-психічна стійкість (наприклад, витримка, самоконтролювання); особливості темпераменту (сила, рухливість, врівноваженість нервових процесів); психомоторні властивості; особливості протікання психічних пізнавальних процесів: широке розподілення, швидке перемикавання та стійкість уваги, швидкість мислення, розвинута пам'ять, прагнення вдосконалювати свою майстерність, розвинуті процеси сприймання; фізична витривалість: швидкість і точність складних

рухових реакцій; окремі емоційно-вольові процеси (стресостійкість, наполегливість); фізичні якості.

Формування лідерських якостей – багатогранний процес, що залежить від психологічних властивостей особистості, від його соціального досвіду, від виду й характеру розв'язуваних людиною завдань (побутових, професійних, освітніх). Одним із перших у вітчизняній педагогіці до цієї проблеми звернувся А. С. Макаренко, зробивши видатне відкриття ідеї виховного колективу як основи цілісної системи формування особистості. Важливе місце в цій системі посідає проблема самоврядування в колективі як ефективний засіб формування лідерських якостей.

Дослідження лідерства у вітчизняній педагогіці проводили Е. М. Дубровська, І. П. Волков, Ю. І. Морозов, Б. Д. Паригін, Л. І. Уманський.

Ці науковці відзначають, що лідерство – це взаємовплив між лідером і членами групи, які залежать один від одного в процесі досягнення спільної мети в груповій ситуації. Лідерство визначається такими змінними як: характеристика лідера, характеристика послідовників, характеристика групової ситуації [4].

І. П. Волков розглядає лідерство як процес внутрішньої соціально-психологічної організації та управління спілкуванням і діяльністю членів малої групи та колективу, який здійснюється лідером як суб'єктом групових норм, що формуються спонтанно в міжособистісних відносинах і сподіваннях. Виходячи з цього, прояв лідерства необхідно розглядати з урахуванням індивідуальних особливостей лідера, групових норм і цінностей, характеру групової діяльності та значущості ситуації.

Із лідерством корелюють такі якості, як: уміння переконати, готовність прийти на допомогу, впевненість у своїх силах, уміння знайти ефективний підхід; тоді як емоційне лідерство тісно пов'язане зі справедливістю в оцінюванні інших, готовністю прийти на допомогу та товариськістю.

Л. А. Уманський розглядає лідерство як соціально-психологічне явище, сутність якого зводиться до здійснення провідного впливу одних членів групи на інших, у створенні оптимального вирішення групового завдання.

Лідерство можна визначити як тип управлінської взаємодії, заснований на найбільш ефективному для даної ситуації комбінації різних джерел влади й спрямований на спонукання людей до досягнення загальних цілей в інноваційній діяльності. Із цього визначення випливає, що лідерство є функцією лідера, послідовників і ситуаційних змінних.

Прояв лідерства часто розглядається з урахуванням індивідуальних особливостей лідера, групових норм та цінностей, характеру групової діяльності. Соціально-психологічний феномен лідерства виступає в ролі індикатора ефективності офіційного керівництва. Прояв невідповідності міжособистісної взаємодії, незадоволеність рішенням, характером діяльності командира екіпажу сприяє формуванню процесу самоорганізації всередині міжгрупової взаємодії, здатної протистояти зовнішньому впливу для задоволення потреб, що не реалізуються в офіційній структурі колективу.

Основу процесу становлення лідерських якостей особистості в сучасного студента становлять: по-перше, об'єктивні макрофактори соціального порядку (суспільні відносини й соціально-економічне середовище); по-друге, мезофактори дії найближчого середовища (відносини й ціннісні орієнтації в студентській групі, характер виховного процесу у ВНЗ, наявність умов для одержання досвіду лідерства, морально-психологічна єдність викладачів і студентів, соціальний стан тощо); по-третє, мікрофактори (індивідуально-психологічні настанови, досвід, особистісна мотивація, знання, ціннісні орієнтації); об'єктивно-ситуаційні фактори (мета й завдання групи в конкретній ситуації).

Підготовка пілотів-лідерів повинна дозволити:

– особистості пілота здійснити індивідуальний вибір змісту й рівня одержуваної освіти й професійної підготовки, що задовольняють інтелектуальним, соціальним і економічним потребам;

– суспільству (колективу) одержати кваліфікованого лідера-професіонала із заданими професійними кваліфікаційними параметрами й особистісними якостями, сприяти

вирішенню проблеми соціалізації особистості для здійснення ефективної льотної діяльності.

Навчально-виховний процес у вищому авіаційному навчальному закладі висуває нові вимоги до професійної підготовки майбутніх пілотів, що потребує уточнення сутності та змісту якостей лідера в курсантів. Ми припустили, що якості лідера майбутніх пілотів – це такі професійно важливі якості, які передбачають наявність у курсантів специфічних для їхньої професії знань, спеціальних умінь і навичок та визначаються характером і спрямованістю квазіпрофесійної діяльності курсантів, особливостями льотної праці та навчально-виховного процесу під час наземної підготовки.

Діяльність курсанта-пілота протягом усього навчання спрямована на розвиток певних якостей, які створюють своєрідну професійну структуру його особистості в процесі цієї діяльності. Характерною особливістю при цьому є виконання обов'язків із метою успішної організації дій екіпажу щодо керування літаком, що потребує від нього мати високі професійні якості, такі як дисциплінованість, рішучість, здатність витримувати тривалі фізичні та психологічні навантаження, підвищені самостійність, особиста відповідальність. Бо основними причинами авіаційних подій і їх передумов, пов'язаних з людським фактором, є такі: недостатній, а дуже часто й слабкий рівень професійної підготовленості льотного складу; недостатні знання ним спеціальних теоретичних дисциплін (практичної аеродинаміки, авіатехніки, літаководіння тощо); низький рівень стану їх професійно важливих і психофізіологічних якостей, що забезпечують адаптацію пілота до стресових ситуацій; шаблонність сформованих у них навичок і вмінь пілотування, їх алгоритмізованість; крайній низький коефіцієнт використання засобів наземної підготовки для формування професійно важливих і психофізіологічних якостей, з одного боку, підвищення загальної працездатності, зміцнення здоров'я, загартовування й продовження біологічного ресурсу, з іншої.

До особливостей льотної праці відносяться:

1. Висока нервово-емоційна напруга – найбільш виражена особливість праці пілотів. Стресогенними факторами для них є виконання відповідальних етапів у звичайному польоті і особливо – при виникненні різних ускладнень польоту (відмова або пожежа двигуна, закриття аеропорту призначення за метеоумовами і ін.). Прояв стресу в пілотів в ускладнених умовах залежить як від розвиненості їх професійно важливих і індивідуально-психологічних особливостей, так і конкретної конфліктної ситуації, яка виникає в польоті.

2. Друга особливість праці пілотів – це незвичайне просторове орієнтування, порушення якої є причиною від 22% до 30% важких льотних подій.

3. Третьою особливістю льотної праці є нав'язаний темп роботи, а на окремих її етапах і при ускладненні виникає дефіцит часу. Робота в нав'язаному темпі викликає передчасне стомлення й може привести до помилкових дій або рішень.

4. Четверта особливість праці осіб льотного складу – наявність незвичайних професійних умов діяльності, до яких відносяться такі, як: шум, вібрація, бовтанка літака й прискорення при виконанні різних маневрів. Комплексний вплив несприятливих факторів сприяє розвитку стомлення й знижує працездатність членів екіпажу.

5. П'ятою особливістю льотної праці є перевага розумової праці й майже повна відсутність фізичної, наявність гіпокінезії й гіподинамії. Несприятливі умови праці пілотів призводять до відсторонення авіаційного персоналу від роботи за станом здоров'я й скороченню тривалості життя.

Специфічною особливістю льотної діяльності пілотів є наявність ліміту й дефіциту часу, в результаті чого створюється інформаційна перевантаженість, що негативно позначається на прийнятті своєчасного й безпомилкового рішення.

Дослідженнями встановлене [3, 5], що при розвитку небезпечних ситуацій у польоті, пілоти часто ухвалюють рішення із запізненням, що свідчить про такі негативні аспекти їх підготовленості:

– про відсутність у них навичок і вмінь роботи в дефіциті часу на фоні високих емоційних перевантажень;

– про низьку професійну надійність ЗНУ в особливих ситуаціях;

– про невміння працювати в змушеному високому темпі при ліміті часу, при дефіциті й надлишку інформації, в умовах впливу стресу;
про слабкий розвиток основних професійно важливих якостей.

Аналіз наукової літератури свідчить [2, 3, 5], що однією з причин недостатньої професійної надійності пілотів до дій в особливих ситуаціях є відсутність розроблених і науково-обґрунтованих організаційних і дидактичних компонентів системи їхньої льотної підготовки. Отже, враховуючи це та специфіку праці пілотів, якості лідера можна визначити сукупністю основних функцій командира екіпажу, обумовлених тим чи іншим видом їх діяльності, а саме: льотно-професійною, організаторською, педагогічною, методичною та взаємовідносинами, які складаються між ним і членами екіпажу.

Якості пілота як лідера екіпажу були визначені за допомогою експертів (з числа керівників льотної академії та викладачів), які проранжували 75 професійно-важливих якостей за ступенем значущості для діяльності пілотів ЦА. Виходячи з цього, особистісний профіль лідерських якостей пілота ЦА має ієрархічну багаторівневу структуру, в якій виділяються п'ять блоків:

- а) професійний;
- б) соціально-психологічний;
- в) особистісний;
- г) індивідуально-типологічний;
- д) творчий.

Важливу роль у детермінації поведінки і діяльності курсанта під час формування в нього якостей лідера відіграють мотиви, особливо дві взаємозалежні їх групи: загальні мотиви, що детермінують лінію поведінки, спрямованість діяльності особистості та мотиви, що формують особливості самого процесу самоствердження курсантів у ролі лідера, його засоби, прийоми, способи.

З метою ефективного впливу на формування професійно-важливих якостей курсантів-пілотів розроблено педагогічну технологію формування якостей лідера. Її структура складається з: концептуальної основи, змістовної частини, процесуальної частини. Для формування якостей лідера в навчально-виховному процесі були використані: проблемні методи, ділові ігри, метод аналізу конкретних ситуацій, спеціальні тренінгові вправи для формування якостей лідера.

Для зручності проведення тренінгові вправи з формування якостей лідера було згруповано у шість блоків: потреби та мотиви бути першим; уявлення лідера про себе; система переконань; стиль прийняття рішення; стиль міжособистісних стосунків; стійкість до стресу.

Етапи формування лідерських якостей курсантів наведені у таблиці.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Якості лідера майбутніх пілотів – це такі професійно важливі якості, які передбачають наявність у курсантів специфічних для їхньої професії знань, спеціальних умінь і навичок та визначаються характером і спрямованістю квазіпрофесійної діяльності курсантів, особливостями льотної праці та навчально-виховного процесу під час наземної підготовки.

2. Якості лідера можна визначити сукупністю основних функцій командира екіпажу, обумовлених тим чи іншим видом їх діяльності, а саме: льотно-професійною, організаторською, педагогічною, методичною та взаємовідносинами, які складаються між ним і членами екіпажу.

3. Особистісний профіль лідерських якостей пілота ЦА має ієрархічну багаторівневу структуру, в якій виділяються п'ять блоків: професійний; соціально-психологічний; особистісний; індивідуально-типологічний; творчий.

4. Педагогічна технологія формування якостей лідера у ВНЗ має таку визначену структуру, що складається з: концептуальної основи, змістовної частини, процесуальної частини. Для формування якостей лідера у навчально-виховному процесі доцільно використовувати проблемні методи, ділові ігри, методи аналізу конкретних ситуацій,

спеціальні тренінгові вправи.

Таблиця

Етапи формування лідерських якостей курсантів

Етап	Зміст етапу	Види підготовки, навчальні дисципліни, що забезпечують
1.	Оволодіння теоретико-методологічними основами формування лідерських якостей	Предмети психолого-педагогічного циклу, спеціальні дисципліни (лекції, самостійні роботи, практичні заняття)
2.	Оволодіння початковими вміннями, формування ПВЯ	Предмети психолого-педагогічного циклу Спеціальні дисципліни Тренажерна підготовка Виконання курсових робіт
3.	Оволодіння професійними ЗНУ видів діяльності майбутнього пілота, формування ПВЯ	Предмети зі спеціальності, рольові ігри Наземна підготовка під час польотів
4.	Формування навичок та складних умінь льотної діяльності, закріплення ПВЯ	Льотна підготовка, дипломне проектування, подальше удосконалення

Перспективи подальших досліджень. У подальшому планується провести формувальний експеримент щодо формування лідерських якостей курсантів-пілотів цивільної авіації під час наземної підготовки.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в сучасній освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – Житомир : Волинь, 2008. – 232 с.
2. Державна комплексна програма розвитку авіаційного транспорту України на період до 2010 року : затверджена постановою КМУ від 27.07.01 № 919 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>.
3. Макаров Р. Н. Психологические основы дидактики летного обучения : учеб. / Р. Н. Макаров, Н. А. Нидзий, Ж. К. Шишкин. – М. : МНАПЧАК, 2000. – 534 с.
4. Маковський О. К. Лідерство як соціально-психологічний феномен: типологія лідерства / О. К. Маковський // Збірник наукових праць Національної академії Прикордонних військ України. Серія: Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2001. № 18, ч. 2. – С. 199-203.
5. Пономаренко В. А. Психологические проблемы авиации и космонавтики в XXI веке / В. А. Пономаренко // Вестник Международной академии проблем Человека в авиации и космонавтике. – М., 2002. – № 2. – С. 6–10.
6. Радкевич В. О. Концептуальні підходи до розвитку професійної освіти в Україні / В. О. Радкевич // Управління якістю професійної освіти : зб. наук. пр. – Донецьк: ТОВ "Лебідь". – 2007. – С. 129–132.
7. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу : навч. посіб. / В. А. Савченко. – К. : КНЕУ, 2002. – 351 с.
8. Формування лідерства і прихильності до здорового способу життя у військовослужбовців і працівників правоохоронних органів України : навч. посіб. / В. І. Барко, О. В. Бойко, Ю. Б. Ірхін [та ін.]. – К. : К.І.С., 2008. – 200 с.

Дранко А. А.

Педагогічні аспекти формування лідерських якостей курсантів-пілотів під час наземної підготовки

Розглянуто специфіку праці пілотів цивільної авіації, негативні фактори їх підготовки у ВНЗ, педагогічні аспекти формування лідерських якостей курсантів-пілотів під час наземної підготовки, виділено лідерські якості курсанта-пілота.

Ключові слова: специфіка праці пілотів, цивільна авіація, негативні фактори, підготовка курсантів, формування лідерських якостей курсантів-пілотів під час наземної підготовки, лідерські якості курсанта-пілота.

Дранко А. А.

Педагогические аспекты формирования лидерских качеств курсантов-пилотов во время наземной подготовки

Рассмотрена специфика труда пилотов гражданской авиации, негативные факторы их подготовки в вузе, педагогические аспекты формирования лидерских качеств курсантов-пилотов во время наземной подготовки, выделяются лидерские качества курсанта-пилота.

Ключевые слова: специфика труда пилотов, гражданская авиация, негативные факторы, подготовка курсантов, формирование лидерских качеств курсантов-пилотов во время наземной подготовки, лидерские качества курсанта-пилота.

A. Dranko

Pedagogical Aspects of Forming Leadership of Cadets Pilots During Ground Preparation

The article considers the specific work of civil aviation pilots, the negative factors of their training in universities, pedagogical aspect of forming leadership of cadets pilots during ground training. The author shows the leadership of cadet pilot.

Key words: specific work of pilots, civil aviation, the negative factors of cadets, training of cadets, formation of leadership of pilots during ground training, cadet pilot's leadership.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2013 р.